

Radikal Çeşitlilik ve Dezentegrasyon: Sanatsal, Politik Bir Projenin Yapıtaşları

Max Czollek, Corinne Kaszner, Leah Carola Czollek, Gudrun Perko

Entegrasyon kamusal tartışmalarda revaçta olan bir kavram; öyle ki merkeze yerleştirilmemiş olduğu herhangi bir parti programı yok gibi. Medyada göçmenlere ilişkin tek bir tartışma gerçekleşmiyor ki, "Ötekiler"e dair sorunların adresi olarak bu kavramı göstermesin. Fakat tam olarak ne anlama geliyor "entegrasyon"? İçermek ne anlama geliyor? Radikal çeşitlilik ve dezentegrasyon gibi kavramlar ne ölçüde bir paradigma değişikliğine işaret edebilir?

Ötekilere Dair Sorunların Adresi Olarak Entegrasyon

Almanya'daki Federal Göçmen ve Mülteci Bürosu (BAMF) entegrasyon sözcüğünü şöyle tanımlıyor: "Almanya'da düzenli ve yasal olarak hayatlarını sürdüren bütün insanların topluma dahil edilmesi"ni amaçlayan "uzun vadeli süreç"; göçmenlerin "toplumsal yaşamın her alanına kapsamlı ve eşit koşullarda katılımlarının sağlanması" gerekirken, aynı şekilde kendilerinin de "Almanca öğrenmek, anayasayı ve yasaları tanımak, onlara uymak ve saygı göstermek sorumluluğu" vardır.¹ Bu normatif tanımın yanına, Göç Kurulu tarafından getirilen daha ampirik bir içeriğe sahip tanımlamayı da koymak mümkün. 2015 yılında okul kitapları ve göç toplumu üzerine Entegrasyon ve Göç Dernekleri'nin uzman kurulu tarafından yayınlanmış araştırmaya da temel oluşturan tanım şu şekilde:

[Entegrasyon] göç geçmişine sahip olan ya da olmayan insanların toplumsal yaşamın merkezi alanlarına, mesela erken dönem çocuk eğitimi, okul eğitimi, mesleki eğitim, emek pazarı erişimi, yasal ve toplumsal güvenlik ve koruma sistemleri ve (statüye bağlı olarak) politik katılım gibi alanlara ölçülebilir şekilde iştirak etmeleri.²

Buradaki *entegrasyona* ilişkin ampirik tanımlama toplumsal katılımın seviyesini ölçmeye girişiyor ve entegrasyonun seviyesi ile katılımın seviyesini birbirine eşitliyor.

Günümüzde kavram üzerine oluşmuş söylemler kimin, tam olarak neye entegre olacağına dair önveden kurulmuş varsayımlar üzerinde şekilleniyor. Buna bağlı olarak, entegrasyon taleplerinin ardında "biz" ile "siz" arasındaki, "yerliler" ile "yabancılar" arasındaki ayrıştırmalar yatıyor. Ötekileştirme mekanizmaları neticesinde ötekilik olumsuz bir anlama bürünüyor. Entegrasyonu, Klaus Bade ve Jochen Oltmer'in önerdiği şekliyle, "herkesi kapsayan bir toplum siyaseti"³ olarak anlamak yerine, "göçmen" olarak etiketlenmiş insanlara dayatılan bir talebe dönüştürüyorlar. Anneleri, babaları, İsrail'den, Türkiye'den ya da Senegal'den gelmiş insanlar bugün, anneleri, babaları Almanya'da doğmuş insanlar ile eşit şekilde Alman olarak tanınıyor değilse eğer, bu durum çeşitlilik kavramına (iktidar ve egemenlik ilişkilerine dair çok katmanlılığa) yaklaşımda bir başarısızlık olduğuna işaret ediyor. Bu anlamda entegrasyon etrafında gelişen tartışmalar Almanya'nın bir göç toplumu olma konusundaki eksikliklerini ortaya koyuyor.

Yeni bin yıla girerken ortaya çıkmış ve sağcı, muhafazakâr siyasetçiler tarafından kullanılmaya başlanmış olan "Leitkultur" kavramında olduğu gibi⁴, entegrasyon paradigmasının da "yabancı/mülteci/göçmen/sığınmacı" olarak işaretlenmiş ötekilere yöneltilen ve dolaylı olarak ulusalcılığı içeren bir beklenti ufkuna bağlı olduğu hızla ortaya çıkmıştı. Birgit Rommelspacher toplum bilimci perspektifiyle yola çıkarak, bu beklenti ufkunu farklı ayrımcılık ve dışlayıcılık biçimlerini içeren "bir tahakküm kültürü" [*Dominanzkultur*] olarak adlandırıyor.⁵ Çoğunluğu temsil ediyor olması gerekmeyen ama iktidar ve denetim ilişkilerini yönlendiren bu tahakküm toplumu ve kültürü entegrasyon söylemiyle ayrımcılığa uğrayan grupların söylemsel ve maddi katılımını belirli bir çerçeveye içine yerleştiriyor. Entegrasyonun başarılı olup olmadığına da, kurulan "iyi Yahudi" imgesinde olduğu gibi, bu tahakküm kültürü karar veriyor: Yahudilerin kendilerini "Nasyonal

Sosyalizm-sonrası" Almanyası'nda⁶ belirli bellek işlemleri çerçevesinde nasıl görünür kılınabilecekleri önceden belirleniyor. İnsanların kamusal alanla ve toplumsal kaynaklarla olan ilişkisi, konan etiketler, beklentiler ve bazı özgül talepler aracılığıyla yapılandırılıyor. *Belirlenmiş ve sınırlanmış* söylemsel ve maddi katılımın yanında, toplumsal tanınırlık ve maddi kaynaklar da eşitsiz biçimde paylaştırılıyor. Buna bağlı olarak entegrasyon söylemi dahilinde "Müslüman", "göç-sonrası birey", "Yahudi" gibi kimlik tasarımlarının kullanımına açık tutulan söylemsel-siyasal konumlar da önceden tanımlanıyor. Yahudiler bağlamında bu talepler uzlaşım, nasihat ve aklama dinamikleri üzerinden ifade buluyor. Katılımda bulunan aktörler ancak bu "bellek tiyatrosu"⁷ dolayısıyla toplumsal ve maddi tanınırlığa ulaşabiliyor.

Entegrasyon ve İçerme Paradigması Üzerine

Entegrasyon paradigmasına yönelik eleştiriler yeni değil. Almanya'da 1970'lerde yabancılara yönelik pedagoji olarak [*Ausländerpädagogik*] tanımlanmış alan bağlamında dile getirilmiş bazı eleştiriler mevcut. Eksiklik üzerine kurulu bu perspektifte misafir işçilerin [*Gastarbeiter*innen*] ve özellikle çocuklarının Alman toplumuna entegre edilmesi gerekmektedir. 1980'li yıllarda yabancılara yönelik pedagojinin yerini kaynak-yönelimli, yani muhattap olunan insanların sahip oldukları mevcut kaynak koşullarından yola çıkan, kültürler-arası pedagoji ve kültürler-arası sosyal çalışma aldı. 2000'li yıllarda bu süreç entegrasyon ve içerme, ve aynı zamanda pay alma ve katılım kavramlarının birbirinden ayrıştırılmasıyla sonuçlandı. Buna koşut olarak ırkçılık eleştirisi içeren pedagoji⁸, ayrımcılık eleştirisi içeren yaklaşımlar⁹ gibi daha ince ayrışımara gidildi. *Bir-şeyin-içine* entegre etme anlayışı halen uyum sağlama yapılarına ve kendi *böylelik-halinden* feragat etme fikrine başvururken, içerme sözcüğü ticaret, siyaset, eğitim, bilim, yüksek öğrenim gibi (alt)sistemlerin dışında kalan aktörlerin içeri dahil olma olanağı bulması¹⁰, ya da Pierre Bourdieu'ye atıfla, bütünlüklü bir toplumsal katılım ve dayanışmanın kurulması olarak kavramsallaştırıldı¹¹. Kabaca formüle etmek gerekirse, entegrasyon paradigması ötekilerin entegre edile(bile)ceği bir tahakküm kültürüne bağlı kalırken, içerme düşüncesi toplumun içerilmek istenen gruplara doğru genişletilmesi üzerine kurulmaktaydı.

Farklı bakış açılarına ve çıkış noktalarına sahip olsalar da her iki paradigma düşünsel açıdan radikallikten yoksun olduğu söylenebilir; ikisi de radikal çeşitliliği hedefleyen bir yol açmak yerine mevcut yapılara katılımı genişletmekle yetiniyorlar.

Paradigma Değişikliği: Radikal Çeşitlilik

Radikal çeşitlilik ifadesi¹² Leah Carola Czollek, Gudrun Perko ve Heike Weinbach tarafından ayrımcılık karşıtı eğitim bağlamında geliştirilmiş oldukları "sosyal adalet ve çeşitlilik"¹³ kavramıyla ilişkilenebilir. Bu yaklaşım, toplumu –en azından dolayimli biçimde- merkeze yerleştiren kavrayışa karşı radikal bir çok katmanlılık modelini getiren çoğulcu düşüncenin ürünü. Radikal çeşitlilik kavramı aracılığıyla

benzeşik kurum ve pratiklerin farklılığa, çok katmanlılığa, ayrışıklığa dönüştürülmesini hedefleyen toplumsal görüngüler ve pratikler tanımlanıyor [...] Bu yolla neredeyse çeşitliliğin kendisi anaakıma dahil ediliyor.¹⁴

Sömürü, dışlama, şiddet, marjinalleştirme, ve/ya kültürel emperyalizm gibi kişisel, kurumsal ve kültürel pratiklerin iç içe geçmesiyle oluşan yapısal ayrımcılık toplumu şekillendirmekte. Çoğunlukla birbirleriyle etkileşim içindeki, atfedilmiş kategoriler aracılığıyla belirli insanlar yapısal ayrımcılığa maruz bırakılıyor (mesela anti-semitizm, homofobi, transfobi, yaş ayrımcılığı, engellilere karşı ayrımcılık, ırkçılık, göçmen karşıtlığı, sınıf ayrımcılığı, cinsiyetçilik). "Toplumsal adalet ve çeşitlilik" yaklaşımı ise *her* insanın farklı yollarla toplumsal olarak ayrıcalıklara erişebileceği ve ayrımcılığa uğrayabileceği gerçeğinden yola çıkmakta. Ayrımcılık yapanları bir

yana, ayrımcılığa maruz kalanları bir yana koyan basit formülle iktidar ve denetim ilişkilerinin karmaşık yapısının hakkının verilemeyeceği anlamına gelir bu. Radikal çeşitlilik, bu olası ayrımcılıkların ve konumlandırmaların çok katmanlılığına dair bir kavrayış geliştirdiğimiz, bütün bu formlar hakkında henüz kavramlar ve imgeler bulamamış olma ihtimaline de açık olduğumuz noktada ortaya çıkar. Bu açıklık kurulacak ittifakların, "ittifak halinde olma"nın temelini oluşturur. İttifak halinde olmak "başkalarına ait meselelerin kendi meselelerimiz haline geldiği politik bir arkadaşlık içine girmek anlamına gelir. Kimliksel bir Biz değildir söz konusu olan. İttifak halinde olmak için kimlik mantığına bağlı özelliklere sahip olmak şart değildir."¹⁵ İttifak halinde olmak, olası toplumsal konumlanmaların ve buna bağlı olarak insanların nasıl yaşamak ve var olmak istediklerine yönelik taleplerinin radikal çok katmanlılığı zemininde yeni birlikler oluşturmaya karşılık gelir. Tabii ki, radikal çeşitlilikten bahsederken BM İnsan Hakları Konseyi ve tanınma siyasetinin referans çerçevesinden yola çıkarak söz alıyoruz.

Burada karşılaşılan ciddi zorluk, somut *iktidar ilişkileri*yle yüzyüze olduğumuzun gözden kaçırılması ihtimali; dolayısıyla "çeşitlilik" derken sadece (kültürel) çok katmanlılığı kastetmiyoruz. Hannah Arendt'in sözcükleriyle: "İnsan Yahudi olduğu için saldırıya uğruyorsa, kendini Yahudi olarak savunmalıdır."¹⁶ İnsanın kendini tanımlama sürecinin ancak bizi önceleyen etiketlemelerle, güçsüzleştirici pratiklerle ve ekonomik eşitsizlik üreten yapılarla yüzleştiği zaman tamamlanacağını öngören bir radikal çeşitlilik anlayışından bahsediyoruz. Yine de, ya da tam da bu yüzden, radikal çeşitliliği çıkış noktası olarak değerlendirmek önem kazanıyor: "Biz", "Siz", "Onlar" şemasının içine sığdıramayacak çok katmanlı konumlanmaların algılanışı ve tanınması anlamında temsil düzleminde; politik bir bakış açısı oluşturmak için "böyle olma" hallerinden feragat etmek zorunda kalmayan insanların ortak pratikleri ve eylemlilikleri düzleminde¹⁷; farklı "kimlikler"in kutlanmasının ve bu kimliklerden türediği söylenen "ihtiyaçlar"ın ötesine geçebilen ve iktidar yapılarını sorunsallaştırmaktan çekinmeyen bir "ittifak halinde olma" düzleminde ilerlemek üzere...

Dezentegrasyon ve Radikal Çeşitlilik

Radikal Çeşitlilik kavramını estetik-toplumsal bağlama taşıyabilmek için dezentegrasyon sözcüğünü öneriyoruz. Bu başlık altında 2016 yılından bu yana Maxim Gorki Tiyatrosu'nda bir dizi müdahale stratejisi denendi ve toplumsal söylemde mevcut olan Yahudilerin konumlarına ilişkin eleştiriler ve yeni konumlanmalar geliştirilmeye çalışıldı. Max Czollek ve Sascha Salzmann'ın yönetimindeki küratöryel ekip Yahudilere ilişkin konumlandırmaları ele aldı ve aradaki kesişimleri ortaya koymak üzere diğer kimliklerle bağlantılandırmaya girişti. İlk olarak *Dezentegrasyon: Güncel Yahudi Konumları Üzerine Kongre* başlığıyla üç gün süren bu buluşmaların¹⁸ ardından (6-8 Mayıs 2016) dezentegrasyon kavramı *Radikal Yahudi Kültür Günleri* (yine Czollek ve Salzmann'ın küratörlüğünde) ile eşzamanlı olarak yine Gorki'de Yahudi bağlamının dışında düzenlenecek olan 3. Berlin Sonbahar Salonu etkinliklerinin (11-26 Kasım 2017) başlık cümlesinde yer alıyor.

Dezentegrasyon radikal çeşitliliğe yönelik ütopyanın somut gerçekliğe kavuşmasını hedefliyor. Hem bir güç tutumu hem de eyleme geçme inisiyatifi oluşturmaya çabalarken aynı zamanda siyasete hakim olan korku iklimini kesintiye uğratmayı amaçlıyor. Toplumsal bir aradalığa ilişkin bir model olarak radikal çeşitlilik kavrayışı *Leitkultur* tahayüllerine ve Alman tahakküm kültürü içinde kalmaya devam eden entegrasyon ve içerme politikalarına karşı duruyor. Yahudi dezentegrasyonu özelinde, Alman-Yahudi bellek tiyatrosundaki Yahudi kimlik kurgularını yeniden düşünme stratejisine karşılık geliyor. Dolayısıyla dezentegrasyonu entegrasyon ve içerme zihniyetinden radikal çeşitlilik tasavvuruna geçişte kullanılacak bir menteşe olarak değerlendirmek mümkün. Bu düşünüş çerçevesinde toplumsal katılım (en azından kısmi olarak) kendini tanımlayabilme zemininde mümkün olabilmekte.

Buna bağlı olarak, Yahudiliği *Alman* etiketlerinin ve beklentilerinin dışında düşünmeye başlayınca, Yahudi konumunun nasıl marjinalleştirilmiş olduğu ortaya çıkıyor.¹⁹ "Alman" sıfatı, bellek

tiyatrosuna şekil veren Nasyonal Sosyalizm-sonrası *tahakküm kültürünün* görünür olmayan normatifliğine işaret ediyor. Alman hatırlama söylemi içinde "Yahudiler"i konu mankenine dönüştüren etiketleme pratiklerini görünür kılıyor. Halihazırda, Yahudi rollerine ilişkin beklentiler çerçevesinde Yahudi perspektifleri ve deneyimlerinin çok katmanlılığı ve Alman bakışıyla olan özdeş(siz)liği büyük ölçüde göz ardı edilmekte. Bu perspektifler bellek tiyatrosunun koordinat sahası içinde tanımlanamıyor. Radikal çeşitlilik anlamında bir dezenteegrasyon müdahalesi, entegrasyon ya da *Leitkultur* tartışmaları bağlamında toplumun ve Alman kimliğinin "dışı"nın marjinalleştirilmiş konumlar aracılığıyla kurulduğunu ortaya koyabiliyor: "Eğer biz sizin Yahudileriniz konumundaysak, o zaman siz de bizim patateslerimizsiniz."²⁰

Bu dinamiği kesintiye uğratmak için marjinalleştirilmiş olanlar tarafından içselleştirilmiş uyarı ve tepki kalıplarının yeniden düşünülmesi ve yeni ittifaklar aranması gerekiyor. Aynı zamanda, dezenteegrasyon anlayışı dahilinde, marjinalleştirilmiş grupların tahakküm kültürüne ait etiketler tarafından nasıl araçsallaştırıldıkları, nasıl işbirlikçi konumuna getirildikleri üzerine düşünmeksizin özerk bir kendini tanımlama sağlanması mümkün olmadığını da belirtmek gerekiyor. Yahudi bağlamı söz konusu olduğunda, kamusal tanınırlık kazanma süreçlerine ve bu süreçlerin bireysel Yahudiler ve bir bütün olarak Yahudi cemaatinin kendi imgelerini kuruluşları üzerindeki etkilerine karşı eleştirel bir duruş göstermek anlamına geliyor bu.²¹ Radikal çeşitliliğin, deneyimlenen bir pratiğe dönüşebilecek sağlam bir kavram olabilmesi için gereken farklılık arayışı ancak böyle bir özdeşünümle mümkün. Buna ulaşabilmek için politik ve söylemsel tavırlarımızı (sanat, bilim ve gündelik yaşam alanlarında) dönüştürmemiz gerekiyor. Tiyatro, edebiyat, görsel sanatlar ve müzik, toplumsal adalet ve çeşitlilik kavramı çerçevesinde bugünden tasarlanmaya ve uygulanmaya başlamış toplumsal söylemlerin daha fazla geliştirilmesi için bize katkı sağlayacak araçlar konumundalar.

Almancadan çeviren Erden Kosova

(*) Bu makalenin ilk versiyonu Neofelis Verlag tarafından yayınlanan *Jalta* dergisinin "Dezenteegrasyon" başlıklı ikinci sayısında yer aldı: <https://www.neofelis-verlag.de/zeitschriften-reihen/jalta-positionen-zur-juedischen-gegenwart/022017-015778-desintegration/>

¹Tanımlama BAMF'a ait sözlükten alındı.

https://www.bamf.de/DE/Service/Left/Glossary/_function/glossar.html?lv3=1504494&lv2=5831826 (on erişim 11.02.2017).

²Klaus J. Bade ve Jochen Oltmer, *Normalfall Migration. Deutschland im 20. und frühen 21. Jahrhundert*. Bonn, 2004, alıntı, *Schulbuchstudie Migration und Integration*. Berlin, Selbstverlag 2015, s. 11.

³Agy.

⁴Alman *Leitkultur*'u etrafındaki tartışmalar İç İşleri Bakanı Thomas de Maizière'in 2 Mayıs 2017 tarihinde *Bild am Sonntag* gazetesinde *Leitkultur*'a ilişkin olarak kendi geliştirdiği on tezi paylaşmasıyla tekrar alevlendi: "Burka Bizim Değil", De Maizières Thesen zur *Leitkultur*. *Bild*, 02.05.2017. <http://www.bild.de/news/aktuelles/news/wir-sind-nicht-burka-de-maizieres-thesen-51560496.bild.html> (erişim 09.06.17)). *Jalta* dergisini çıkaran üç yazar yanıt olarak *taz* gazetesinde bir makale yayınladılar: Lea Wohl von Haselberg, Max Czollek, Hannah Peaceman, "Alma Birliğine Karşı", 09.05.2017. <https://www.taz.de/15403929/> (erişim 09.06.2017)).

⁵Birgit Rommelspacher, *Dominanzkultur*, Orlanda, Berlin, 1995.

⁶Astrid Messerschmidt, "Nasyonal Sosyalizm Sonrası Toplumda Sömürge-sonrası Hatırlama Süreçleri: Irkçılık ve Anti-Semitizm Üzerine", *Peripherie – Zeitschrift für Politik und Ökonomie in der Dritten Welt* 28,109–110, 2008, ss. 42–60.

⁷Y. Michal Bodemann, *Gedächtnistheater. Die jüdische Gemeinschaft und ihre deutsche Erfindung*. Hamburg, Rotbuch 1996.

⁸Paul Mecheril, *Einführung in die Migrationspädagogik*. Weinheim / Basel, Beltz Juventa 2004.

⁹Leah Carola Czollek, Gudrun Perko, Heike Weinbach, *Praxisbuch Social Justice und Diversity. Theorien, Training, Methoden, Übungen*. Weinheim, Basel, Beltz Juventa 2012; Gudrun Perko, "Çeşitlilik, Çoğulluk ve Bakış Açısında Çok Katmanlılık Olarak Toplumsal Adalet: Ayrımcılık Eleştirisi Üzerine Kurulu Sosyal Çalışmanın Temelleri", *Philosophie in der Sozialen Arbeit*.

Weinheim, Basel: Beltz Juventa 2017, ss. 48–70.

¹⁰ Niklas Luhmann: *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Frankfurt, Suhrkamp 1997.

¹¹ Rudolf Stichweh: *Inklusion und Exklusion. Studien zur Gesellschaftstheorie*. Bielefeld, Transcript 2005; Paul Windolf (ed.), *Inklusion und Exklusion. Analysen zur Sozialstruktur und sozialen Ungleichheit*. Wiesbaden, VS, 2009.

¹² Leah Carola Czollek, Gudrun Perko, "Ekonomi Dışı Bağlamlarda Çeşitlilik, Uygulamaya Konma Olasılıkları", Anne Broden, Paul Mecheril (eds.), *Re-Präsentationen. Dynamiken der Migrationsgesellschaft*. Oldenburg, IDA 2007, ss. 161–181. <http://bieson.ub.uni-bielefeld.de/volltexte/2007/1105/html/index.html> (erişim 20.04.2017); Leah Carola Czollek, Gudrun Perko, Heike Weinbach, "Toplumsal Adaletin Karşılığı Olarak Radikal Çeşitlilik: Çeşitliliğin Felsefi Temelleri ve Kurumlara Uygulanabilirliği", Maria do Mar Castro Varela, Nikita Dhawan (eds.) *Soziale (Un)Gerechtigkeit. Kritische Perspektiven auf Diversity, Intersektionalität und Antidiskriminierung*. Berlin, Lit 2011, ss. 260–277.

¹³ Czollek, Perko, Weinbach. *Praxisbuch Social Justice und Diversity*.

¹⁴ Perko, Czollek: "Ekonomi Dışı Bağlamlarda Çeşitlilik", s. 166.

¹⁵ Gudrun Perko, Leah Carola Czollek, "Toplumsal Adalet Çerçevesinde Bir Dayanışma Biçimi Olarak İttifak Halinde Olmak", Anne Broden, Paul Mecheril (eds.) *Solidarität in der Migrationsgesellschaft. Befragung einer normativen Gruppe*. Bielefeld, IDA 2014, ss. 153–167.

¹⁶ Hannah Arendt, Günter Gaus ile birlikte gerçekleştirilmiş televizyon söyleşi, *Ich will verstehen. Selbstauskünfte zu Leben und Werk*. Münih, Piper 1996, ss. 44–70.

¹⁷ "Temsil öznesi" ve "eylem öznesi" arasındaki ayrışım için bkz. Hakan Gürses, "'Ölü Olmayan' Özne, 'Yersiz' Eleştiri", Gudrun Perko, Leah Carola Czollek (eds.): *Lust am Denken. Queeres jenseits kultureller Verortungen*. Köln, PapyRossa 2004, ss. 140–159.

¹⁸ Max Czollek, Sasha Marianna Salzmann (eds.): *Desintegration. Ein Kongress zeitgenössischer jüdischer Positionen. 6.–8. Mai 2016*, katalog. Berlin, Kerber, 2017.

¹⁹ Max Czollek, "Dezentegrasyon Manifestosu", *Jalta. Positionen zur jüdischen Gegenwart*, no: 1, 2017, ss. 121–123.

²⁰ Agy, s. 122.

²¹ Max Czollek, Sasha Marianna Salzmann, "Kendi Tiyatronuzu Kendiniz Oynayın!"; önsöz, *Desintegration*, ss. 10–16.